

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Галина ДІДИЧ, Микола ГЕЙЧЕНКО (Кіровоград)

У статті розглядається проблема виховання і розвитку особистості засобами музичного мистецтва і стан цієї проблеми в науковій та методичній літературі.

В статье рассматривается проблема воспитания и развития личности средствами музыкального искусства и состояние этой проблемы в научной и методической литературе.

Ключові слова: музичне мистецтво, музичне виховання, естетичне виховання, емоційне сприймання, переживання, спілкування.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах утвердження державності, коли головним чинником української спільноти є значущість людської особистості, проблема виховання дітей засобами мистецтва набуває особливої актуальності. Глибоко усвідомлений світ художніх цінностей у співвідношенні з особистим життєвим досвідом дає можливість розвивати дитині свої моральні якості і творчі здібності, стверджувати себе як емоційну і розумово-вольову особистість. Мистецтво у духовній свідомості суспільства виступає незмінним засобом зв'язку людини і суспільства.

Теорія та практика виховання засобами мистецтва має значні здобутки, які базуються перш за все на глибокому аналізі структури педагогічної діяльності, її естетичних засад (Л.Вовк, І.Зязюн, Н.Кічук, Н.Кузміна, М.Лещенко, О.Олексюк, Г.Сагач та ін.), виявленні й розвитку різноманітних психологічних аспектів навчальної та виховної діяльності (Б.Ананьєв, Л.Виготський, П.Гальперін, В.Давидов, Л.Заньков, С.Рубінштейн, О.Леонтьєв, Б.Теплов, П.Якобсон та ін.).

Культурологічний підхід до музики є характерним для низки сучасних музикознавчих досліджень М.Арановського, В.Медушевського, Є.Назайкінського, М.Тараканова, В.Конен, В.Холопової та ін.

Реалізація виховного потенціалу мистецько-творчої діяльності шляхом формування цілісних уявлень про художню культуру, розширення міри художньої обізнаності – один з пріоритетних напрямків сучасної мистецької педагогіки (О.Дем'янчук, Л.Предтеченська, Б.Лихачов, Г.Ципін, Г.Шевченко, О.Щолокова та ін.), що презентує шляхи усвідомлення цілісності художньої культури на основі вже засвоєних музичних знань та формування нових, розширених моделей у вигляді законів, категорій, понять історичного становлення мистецтва, будь-якого з його видів.

Мета статті полягає у дослідженні виховних можливостей музичного мистецтва та з'ясуванні стану цієї проблеми в науковій та методичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Проблема виховання і розвитку особистості засобами мистецтва, зокрема музики, залишається актуальною вже впродовж багатьох років. Це обумовлено з одного боку, швидким темпом життя, наповненого стресами, які негативно впливають на дитину, та новими дослідженнями в області музичної освіти, музичної психології про можливості музики як нічим не замінимого засобу розвитку особистості.

Історія педагогіки дає цікаві приклади педагогічних експериментів, побудованих на ідеях західних і вітчизняних просвітителів. Багатий досвід виховання засобами мистецтва, зокрема, музики був нагромаджений у пансіонах шляхетних дівчат, де особливого значення надавалося вихованню емоційних почуттів молоді. У ряді університетів і педагогічних інститутів теж упроваджувалося читання лекцій з естетики та історії мистецтва.

Думку про значення музичного виховання одним з перших висловив Н.Новиков – просвітитель, педагог і письменник-сатирик кінця XVIII століття. Він уважав, що без допомоги мистецтва неможливо «виховати і зробити дітей щасливими людьми і корисними громадянами» [6, 59].

У висловах Белінського чітко виражене його відношення до музичного мистецтва і проблеми музичного виховання: «Хто відгукується на одну танцювальну музику, відгукується не серцем, а ногами; чию душу не томить, чию душу не хвилює музика; хто бачить у картині тільки галерейну річ, придатну для прикраси кімнати і дивуватися нею одною; хто не любить віршів змолоду, хто бачить у драмі тільки театральну п'єсу, а в романі казку, придатну для занять від нудьги, – не та людина». А як полюбити все це? Белінський відповідає: «У дітях з ранніх років повинне розвиватися почуття витонченого як один з найперших елементів людяності. Вплив музики благодатний, і чим раніше вони почнуть випробовувати його на собі – тим краще» [6, 124].

Одним з перших у Росії зробив практичні кроки в справі музичної освіти Володимир Федотович Одоєвський – видатний російський

музичний вчений, публіцист і громадський діяч. У численних, талановито написаних статтях, В.Одоевський виступав активним популяризатором і пропагандистом видатних досягнень вітчизняної музичної класики. Він уважав музику найважливішим елементом як в людині, так і в суспільному організмі.

Велике значення надавав естетичному вихованню основоположник російської педагогічної науки, талановитий педагог-критик К.Ушинський. У школі визначається обличчя майбутньої держави. Ця думка знайшла вираз у відомих словах К.Ушинського: «Заспіває школа – заспіває вся країна» [8, 300].

Серед найбільш відомих і послідовних поборників дитячого музичного виховання в Росії і Україні в кінці XIX століття можна назвати Е.Альбрехта, К.Вербера, В.Гутора, В.Корганова, А.Маслова або представників славної сім'ї Гнесиних. У їхніх працях підкреслюється громадське значення музичного виховання, мовиться про необхідність обов'язкової масової і загальнодоступної музичної освіти, яка зможе виявити і розвинути приховані таланти.

Початок XX століття приносить цікавий і цінний досвід у практичній музичній педагогіці. Саме тоді виникла можливість використання комплексу мистецтв для розвитку почуттів дитини. Зробити всіх дітей обізнаними у сфері мистецтва, залучити їх до різних видів художньої творчості, розвинути здатність сприймати й переживати те, що створено митцями, – на це була спрямована увага відомих теоретиків і практиків художньо-естетичного виховання Б.В.Асаф'єва, П.П.Буллонського, Е.Водовозова Н.К.Крупської, А.В.Луначарського, С.Т.Шацького, В.М.Шацької, Б.Л.Яворського. З'являються перші методисти-практики шкільного музичного виховання. Видаються цільові збірки для шкільного співу, навчальні і методичні посібники.

У практичній педагогіці вони бачили мистецтво. А мета – в розумній організації впливів зовнішнього середовища, яке могло б стимулювати розвиток індивідуальності дитини. У педагогів було прагнення виховати і навчити дітей на народному матеріалі, який вони підбирали самі. Українська народна пісня і казка, епізоди з життя народу, його праці, картини навколишньої природи – ось матеріал, який визначав зміст ігор і занять з дітьми.

Н.К.Крупська в статті «Про завдання художнього виховання» писала, що «...необхідно допомогти дитині через мистецтво усвідомлювати глибше свої думки і почуття ..., необхідно допомогти дитині це

пізнання зробити засобом пізнання інших...» [2, 36].

Е.Водовозова (учениця К.Ушинського) надавала велике значення розвитку слуху, як основи виховання любові до музики. Без музики вона не мислила роботи з дітьми.

Найцілеспрямованіше зазначені думки відбилися у музично-педагогічній діяльності Б.В.Асаф'єва, Б.Л.Яворського, В.М.Шацької, оскільки вони зіткнулися з проблемою музичного виховання у своїй практичній діяльності.

Головне завдання масового музичного виховання В.М.Шацька вбачала в тому, що за допомогою мистецтва можна виростити людей, які розуміють музику і отримують дійсну радість від спілкування з нею. На основі величезного педагогічного досвіду В.М.Шацька ясно і повно визначила мету масового музичного виховання. Так, у 1947 році у статті «Виховання музичного смаку» вона писала: «Масове музичне виховання повинне внести свою частку до формування світогляду радянських школярів у виховання їх моральних якостей, волі, характеру. Необхідно прищепити дітям інтерес і любов до музики, розширити їхній музичний кругозір, виховати музичний смак і навчити розуміти музичну мову» [9, 73].

Унаслідок такого розуміння соціальної ролі музики В.Шацька рідше користувалася терміном «навчання» музиці, вважаючи за краще говорити «виховання засобами музики». Вона вважала, що достовірно глибока дія мистецтва може мати місце тільки при усвідомлено-емоційному його сприйнятті, підготовленому відповідно цілеспрямованою роботою, що включає й оволодіння певними навичками і знаннями. Цікаві думки висловлені В.М.Шацькою при аналізі шкільної програми, що стосуються питання засвоєння дітьми музичної грамоти, об'єму знань і навичок, набути учнями на заняттях хоровим співом і при слуханні музики: «Обмеженість часу, що приділяється музиці в навчальному плані школи, не дозволяє говорити про музично-теоретичні або музично-історичні знання в тому об'ємі, який ми можемо дати учням» [9, 75].

Це ще не основи музичної науки, це лише найперші елементарні уявлення, формування яких має на меті допомогти учням свідоміше і активніше сприймати музику. У результаті накопиченого досвіду викликати у них прагнення отримати надалі знання законів побудови музичної мови, навчитися краще розуміти її. Проте й ці елементарні поняття слід давати в суворій послідовності, в певній системі. Зрозуміло, що засоби виразності пісні

або інструментального твору розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язках – спочатку небагато, основних, а потім складніших і різносторонніх. Таким чином, вивчення музичного твору, про який йде мова в програмі, передбачає його цілісне, емоційне сприйняття, роздуми про нього, розкриття його змісту і тих засобів виразності, які особливо яскраво розкривають образ. Усе це повинно прищепити навички не тільки слухати, але й чути музику, правильно оцінювати її, що сприяє вихованню художнього смаку, підсилює значення музики в ідейному й етичному вихованні дітей [9, 23].

У програмі Д.Б.Кабалевського принципово новим є сам підхід до завдань музичного виховання. Спираючись на те позитивне, що в історії розвитку музичного виховання в школі, зокрема, на ідеї Б.В.Асаф'єва, Б.Л.Яворського, Д.Б.Кабалевський розглядає музику як органічну частину життя, як саме життя. Тому і мету шкільних уроків музики він бачить у тому, щоб ввести учнів у світ великого музичного мистецтва, навчити їх любити і розуміти музику у всьому багатстві її форм і жанрів» [4, 53].

Широко розуміючи завдання музичного виховання, Д.Б.Кабалевський заперечує проти зведення його до навчання тільки хоровому співу, що трапляється в практиці шкільної роботи. Хоровий спів, що розуміється вузько, із засобу, який повинен вести до визначеної мети – усестороннього музичного розвитку, – перетворюється на самоціль. При цьому Д.Б.Кабалевський ніякою мірою не заперечує важливості хорового співу. Весь пафос педагогічної діяльності Д.Б.Кабалевського направлений на те, щоб учитель музики не розумів вузько своє завдання в школі: розучування з дітьми якоїсь кількості пісень, проходження з ними вказаних в програмі творів. Він пише: «Значення музики в школі далеко виходить за межі мистецтва. Так само, як література й образотворче мистецтво, музика рішуче втручається у всі галузі виховання і освіти наших школярів, вона є могутнім і нічим незамінним засобом формування їх духовного світу» [4, 88].

Ефективність музично-виховного процесу залежить не тільки від знання вчителем свого предмету, але й від знання ним постійно змінного учня, що розвивається, росте. Про це мовиться в книзі М.П.Блінової «Деякі питання музичного виховання школярів у світлі вчення про вищу нервову діяльність». М.П.Блінова багато років працює над з'ясуванням психофізіологічних основ у різних музичних проявах, при сприйнятті і відтворенні музики. У дев'яти невеликих розділах названої книги

вона розглядає фізіологічні основи музичних емоцій, музичних уявлень, індивідуальних відмінностей у відношенні до музики [1, 150].

Н.Л.Гродзенська ясно уявляє собі кінцеву мету музичних занять у школі. Це – розвиток широкого музичного кругозору, виховання високого смаку, розуміння музичного мистецтва. Н.Л.Гродзенська вважає спів найважливішим чинником розвитку в учнів активної форми самовираження. Але, що, як і нащо співати, їй далеко не байдуже: ці питання постійно хвилюють її. «Маяком» для неї залишається музичний смак, і провідна роль у вирішенні цієї проблеми відводиться репертуару [3].

Видатний педагог В.О.Сухомлинський називав музику могутнім засобом естетичного виховання. «Уміння слухати і розуміти музику – одна з елементарних ознак естетичної культури, без цього неможливо уявити повноцінне виховання», – писав він і пропонував використовувати красу природи, красу слова, музики і живопису [7, 37]. Педагог має не тільки навчити дитину знати і розуміти мистецтво, а й сформувані в неї потребу милуватися природою і творами мистецтва, навчити творити прекрасне, насолоджуватися прекрасним, створеним власними руками. За словами В.Сухомлинського «Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й отримувати насолоду від неї. Без музики важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є ос

новою емоційної, естетичної, моральної культури» [7, 38].

Науковими дослідженнями доведено, що будь-який звук викликає в людині скорочення м'язів. Весь організм відповідає на вплив музики. «Безкінечно багата інформація, що міститься в музиці, прочитується не розумом, а динамічним станом тіла – співінтонуванням, пантомімічним рухом», – писав видатний музикознавець В.О.Медушевський [5, 25 – 30].

Безсумнівно, з не меншим значенням оцінюється вплив музики і на розум. Вона може чудово заспокоювати і відновлювати сили, спонукати до творчої фантазії, імпровізації. Тобто функціональні можливості музичного мистецтва надзвичайно широкі. Цей факт не можна залишити без уваги в процесі виховання дітей. І чим молодший вік вихованців, тим серйозніше варто його враховувати. Адже в наймолодшому віці діти дуже чутливі на рухи і можливість спілкування без слів (оскільки мовою малюки володіють недостатньо), коли

запрошення до спілкування йде від самої музики. Тож музичне виховання дошкільнят є головним і головуючим у системі виховного процесу.

Про необхідність систематичного виховання з раннього віку одним з перших у науці сказав В.М.Бехтерев. Учений підняв новаторське в свій час питання про створення «дитячої виховної науки». Він уважав, що правильно організоване музичне виховання дозволяє дітям набути навичок у сфері почуттів, розуму й волі, тому від детальної розробки питань музичного виховання з раннього дитинства значною мірою залежить морально-естетичний розвиток особистості.

Як довели вчені-психологи, систематичні заняття музикою у віці від 5 до 15 років дозволяють значно підняти інтелектуальний потенціал людини, краще розвинути пам'ять, аналітичні здібності, орієнтацію, не кажучи вже про позитивну корекцію нервової системи. У більшості передових європейських країн, як і за океаном уроки музики, спів, гра на музичних інструментах належить до обов'язкового елементу виховання, оскільки музика робить найбільш сильніший емоційний вплив на дитину. Крім того, під час слухання музики регулюються фізіологічні процеси в організмі, стимулюється м'язова активність, підвищується загальний тонус організму, покращується мовленнєва та рухова активність. Впливає музичне мистецтво і на психіку, соматіку, душевний стан людини, що стало основою виникнення музикотерапії.

Сприйняття музики – це складний психічний процес. Психологи та музиканти визначають, що загалом він вписується між двома полюсами. З одного боку, це елементарне акустичне сприймання звукових сигналів як щось таке, що ми чуємо і що діє на органи слуху. А з іншого – це процес пізнання уявного художнього змісту в музичній матерії. Сприймаючи музику, людина виражає своє емоційне «я». У свідомості відтворюються переживання, образи та думки, втілені композитором у музичному творі. Музичний твір – це сукупність естетичної інформації, яку надає композитор.

Музика часто передає такі відтінки почуттів і переживань, які важко висловити словами. О.Серов справедливо замітив: «Якби все, що відбувається в душі людини, можна було передати словами, на світі не було б

музики» [2, 68]. У свою чергу мова музики зрозуміла кожній людині.

Висновок. Особливого значення набули питання музичного виховання та освіти учнівської молоді в наш час, коли перед суспільством гостро постала проблема гуманізації освіти. Різнобічне виховання школярів стає потребою і розглядається разом з усіма актуальними проблемами загального процесу навчання. Підвищення ролі й значення музичної освіти учнів сучасні педагоги пов'язують із створенням художнього блоку як самостійного навчально-виховного підрозділу загальноосвітньої школи з широким спектром варіативності його змісту й форм. Подібний підхід дасть змогу внести суттєві корективи в організацію всієї навчально-виховної роботи і зможе надати загальноосвітній школі духовності, емоційної забарвленості й тепла, стане запорукою повноцінного й різнобічного саморозвитку духовної культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блинова М.П. Некоторые вопросы музыкального воспитания школьников в свете учения о высшей нервной деятельности. – М. – Л.: Педагогика, 1964. – С. 150.
2. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения. – М.: Педагогика, 1979. – С. 36, 68.
3. Гродзенская Н.Л. Школьники слушают музыку. – М., 1969. – 168 с.
4. Кабалецкий Д. Воспитание ума и сердца. – М.: Просвещение, 1981. – С. 53, 88.
5. Медушевский В. Суть музыки – устремленность к высшему смыслу жизни // Искусство в школе. 2001. – № 6. – С. 25 – 30.
6. Педагогическая энциклопедия. В 4 томах. – М.: Сов. энциклопедия, 1964. Т. 1. – С. 59, 124.
7. Сухомлинский В.О. Проблема виховання всебічно розвинутої особистості // Вибрані твори. В 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1976. Т.1. – С. 37, 38.
8. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М., 1971. – С. 300.
9. Шацкая В.Н. Воспитание музыкального вкуса. – М., 1947. – С. 23, 73, 75.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дідич Галина Степанівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: музично-естетичне виховання підрастаючого покоління.

Гейченко Микола Іванович – доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений працівник культури України.

Коло наукових інтересів – музично-естетичне виховання підрастаючого покоління.